

مداح هم مداحان قدیم!

«مداح هم مداحان قدیم»، «نوحه‌های امروز که دیگر اصیل نیستند»، «نوحه‌های امروز قابل مقایسه با نوحه‌های دیروز نیستند» و ... این‌ها جملاتی است که معمولاً در این ایام شنیده و با آن‌ها سبک مداحی‌های امروز زیرسوال برده می‌شود؛ اما در عین حال این پرسش مطرح است که مگر خوانندگان مذهبی در قدیم، چه روشی برای خود داشتند؟

«مداح هم مداحان قدیم»، «نوحه‌های امروز که دیگر اصیل نیستند»، «نوحه‌های امروز قابل مقایسه با نوحه‌های دیروز نیستند» و ... این‌ها جملاتی است که معمولاً در این ایام شنیده و با آن‌ها سبک مداحی‌های امروز زیرسوال برده می‌شود؛ اما در عین حال این پرسش مطرح است که مگر خوانندگان مذهبی در قدیم، چه روشی برای خود داشتند؟ به گزارش خبرنگار سرویس موسیقی ایسنا، معمولاً وقتی صحبت از نوحه‌سرایی و مداحی می‌شود، خیلی‌ها یاد سبک و شیوهی نوحه‌سرایان قدیم می‌افتند که این روزها کمتر رواج دارد و جای خود را به سبک‌های نوین داده است. مداحی‌های ساده و کمتر فکرشده‌ی امروز جایگزین مداحی‌هایی است که قدیمی‌ها آن را با آداب و رسوم خاصی انجام می‌دادند. عزاداری حسینی میان قدما نظم و شور خاصی داشت که البته شاید این سبک هنوز در گوشه و کنار کشور رواج داشته باشد. برای گذشتگان، این آیین به صورت بخش‌بندی پیش می‌رفت و خوانندگان مذهبی برخلاف آنچه در میان خوانندگان امروزی متداول است، بی‌مقدمه سراغ مرور مصیبت‌ها نمی‌رفتند.

«خطبه‌خوانی»

روش رایج خواندن چنین بود که ابتدا با ذکر یا دعایی آهنگین، نام خداوند را با احترام می‌خواندند و به این کار خطبه‌خوانی می‌گفتند.

گاهی ذکری نیز برای «توبه» می‌خواندند تا مخاطبان، گرد خطاهای روزانه را برویند و با توجهی ویژه، شایسته‌ی توسل به اهل بیت (ع) شوند. در بخش بعد، فراق‌نامه‌ها را می‌خواندند و وارد موعظه یا ارشاد دینی می‌شدند.

«موعظه»

بخش موعظه اغلب با توصیف صفتی نکوهیده یا صفتی شایسته در قالب شعرهای «پندی» اجرا می‌شد و خواننده تلاش می‌کرد، لابه‌لای بیت‌ها، حکایت‌ها و نکته‌های فراوان اخلاقی مربوط به موضوع اصلی را از میان آیه‌های قرآن، روایت‌ها و حدیث اهل بیت (ع) استخراج کند و به مخاطبان بگوید.

«مدح‌خوانی»

سپس وارد مدح‌خوانی می‌شدند. در مدح‌خوانی، بیت‌هایی را در ستایش یکی از معصومان بزرگوار می‌خواندند و با انتخاب بهترین شعرهای موجود تلاش می‌کردند، مخاطبان را به سوی «مَنْقَبَت» پیش ببرند.

در منقبت‌خوانی نیز مخاطبان با شایستگی‌ها، کرامت‌ها، شیوهی زندگی و منش شخصیت‌های مقدس آشنا می‌شدند و خواننده تلاش می‌کرد، مخاطبان را آماده‌ی مرور مصیبت‌های او در زندگی‌اش کند.

«مصیبت‌خوانی»

در بخش مصیبت‌خوانی، با کلام آهنگین یا دکلمه‌ای (غیرآهنگین و ساده) رنج شخصیت یادشده مرور می‌شد و هنگامی که مخاطبان، متأثر می‌شدند، خواننده بیت‌هایی را در وصف غربت و رنج شخصیت یادشده می‌خواند.

خوب است بدانید که قدیمی‌ها، بخش مرثیه و مصیبت‌خوانی را در محفل‌های همگانی بسیار کوتاه اجرا می‌کردند، به گونه‌ای که از 10 دقیقه فراتر نمی‌رفت. مرثیه‌خوانی، همان مصیبت‌خوانی است که با قالب شعر اجرا می‌شد و در واقع، کامل‌کننده‌ی بخش مصیبت‌خوانی بود. به طوری که هرچه خواننده با تجربه‌تر بود، تلفیق مصیبت‌خوانی و مرثیه‌خوانی، هنرمندانه‌تر اجرا می‌شد.

در بخش بعد، خواننده تلاش می‌کرد با یافتن بخشی مشترک میان زندگی ائمه اطهار یا قیام سیدالشهدا (ع) مخاطبان را متوجه فصلی از وقایع روز عاشورا کند. در حقیقت از یک فضا به فضایی مرتبط بگریزد. به این بخش که مخاطبان را به کربلا و وقایعش مربوط می‌کرد، گریز می‌گفتند که با مصیبت‌خوانی درباره‌ی امام حسین (ع) و یاران‌شان آغاز می‌شد و باز به مرثیه‌خوانی یا نوحه‌خوانی می‌رسید.

گاهی نوحه، مقدمه‌ی سوگواری گسترده‌تر و به صورت ایستاده می‌شد. در این شکل، بهتر است نوحه‌های چند مصرعی و دارای پاسخ طولانی و دشوار را «دم» بنامیم، یعنی همان که در گذشته برای سامان دادن دو دسته سینه‌زنی اعلام می‌شد و دو دسته، در مسیری طولانی به صورت یکی در میان، دو بند آن را تکرار می‌کردند؛ گویی پاسخ یکدیگر را می‌دادند. ذکری را که سینه‌زنان در پایان بخش «سنگین» سینه‌زنی می‌گفتند نیز «دم» می‌نامیدند.

«سینه‌زنی»

سینه‌زنی در گذشته برای خود، آداب فراوانی داشت که به چند بخش تقسیم می‌شود.

«ذکر زمینه»

در این بخش، شعری دو یا سه بیتی انتخاب می‌شد و به صورت مصراع - مصراع یا بیت - بیت با آهنگی ملایم و ضرباهنگ‌دار خوانده می‌شد تا سینه‌زنان به صورت نشسته آن را تکرار کنند و با پیروی از حرکات‌های منظم «میان‌دار»، دست‌شان را به سینه بزنند. ذکر زمینه، آرام‌آرام تند و تندتر می‌شد و در اوج «شور بخشی» به مخاطبان، متوقف و به «شعر زمینه» پیوند می‌خورد.

«شعر زمینه»

بیت‌های متناسب را که اغلب در بحرهای مشابه بحر «رمل» سروده شده بودند، انتخاب می‌کردند و در اوج «شور بخش» به صورت بسیار آرام و کش‌دار می‌خواندند؛ چنان که آرامی ضرباهنگ خواندن و سینه‌زنی، بگذارد که مخاطبان هم گریه کنند و هم سینه بزنند.

«مصیبت‌خوانی»

در جایی که انقلاب روحی مخاطبان اوج می‌گرفت، سینه‌زنی را متوقف می‌کردند و در ادامه‌ی شعر، همان حال‌وهوا را با «مصیبت‌خوانی» تشدید می‌کردند تا جایی که با استفاده از احوال خوش و معنوی مخاطبان، دعا‌هایی را بخوانند.

«اعلام دم»

پس از این، «دم» اعلام می‌شد و پس از چندبار تکرار، یادگیری مخاطبان و سینه‌زنی آزمایشی با اشاره‌ی میان‌دار، مخاطبان می‌ایستادند و با تکرار بند اول «دم» از سوی خواننده و بالا رفتن دست میان‌دار، سینه‌زنی آغاز می‌شد.

«واحد - ائس (یک دست - دو دست)»

خواننده با خواستن پاسخ از مخاطبان و سینه‌زنی آن‌ها به دنبال هر پاسخ، بیت یا بند دیگری را از دم می‌خواند. پس از پایان شعر، میان‌دار اشاره می‌کرد و سینه‌زنان، پاسخ آخر را به صورت «پیوسته» می‌دادند و به صورت پیوسته سینه می‌زدند. خواننده با استفاده از ضرباهنگ شتاب‌زده‌ی این بخش، واحد - ائس را آغاز می‌کرد.

شعرهای این بخش، مشابه بخش «زمینه» بود، اما با ضرباهنگی تندتر از زمینه اجرا می‌شد. سینه‌زنان در این بخش، سوار بال ضرباهنگ به صورت یکی در میان، یک ضربه را یک دست و ضربه‌ی بعدی را با دو دست به سینه می‌زدند. گاهی نیز میان‌داران با «نفس» یا ذکر «علی» یا ادای خاص عبارت «حسین جانم» ضرباهنگ را حفظ می‌کردند.

در بخش واحد - ائس، آغاز با خواننده‌ی اصلی و حرفه‌ای و ادامه‌ی آن با خوانندگان نوپا و تمرینی بود.

«مظلوم‌گویی»

در اوج بخش واحد و منظم شدن سینه‌زنان، یکی از میان‌داران که صدای رساتری داشت، به صورت کش‌دار، رسا و اثرگذار، پرسش و پاسخی حسی را با سوگواران آغاز می‌کرد:

-مظلوم...؟

-حسین...

-شهید...؟

-حسین...

یا ابی‌عبدالله!

(پاسخ: تکرار اسم)

یکه و تنها!

(پاسخ: تکرار اسم)

یا اباالفضل!

(پاسخ: تکرار اسم)

«سنگین»

از اینجا به بعد، میان‌دار سکوت می‌کرد و سینه‌زنی با اشاره‌ی او، ضرباهنگی شتاب‌زده می‌گرفت که با خم و راست شدن‌های پی‌درپی (نشانه‌ی احترام به اسم‌های مقدس) و کشاندن بیشتر دست به سوی آسمان (نماد نیاز) همراه می‌شد و خواننده با هماهنگی در خواندن، شعرهایی در رثای حضرت عباس (ع) می‌خواند.

«شور ایستاده»

با رسیدن سوگواران به اوج، میان‌دار یا خواننده، دو بند آهنگین را اعلام می‌کرد تا سینه‌زنان دو دسته شوند و به صورت شتاب‌زده پاسخ هم را بدهند، سینه بزنند تا پاسخ و سینه‌زنی سریع شود و یا مصراع و بیتی را برای پاسخ مشترک همه اعلام می‌کرد. در هر دو صورت، سوگواران آنقدر پاسخ می‌دادند و به سینه می‌زدند تا حرکت، سریع و به اصطلاح ریز شود. سوگواران میانه محفل، با حرکتی نمادین، دست‌ها را به سر می‌زدند و به حال «طواف» در کنار هم «هروکله‌کنان» در فضای محفل می‌گشتند و اطرافیان نیز برای همراهی، با همان ضرباهنگ سینه می‌زدند.

«شور نشسته»

پس از گذشت زمانی کوتاه از شور ایستاده، خواننده با مرثیه‌خوانی، مخاطبان را به سوی سکوت و نشسته سینه زدن هدایت می‌کرد. گاهی در فاصله‌ی خواندن خواننده، با هماهنگی از پیش انجام‌شده، میان‌دار خواندن مداح را قطع می‌کرد و با حفظ ضرباهنگ سینه‌زنی، مصراع یا بیتی را به سوگواران القا می‌کرد تا برای چند ثانیه تکرار کنند و دوباره در سکوت، خواندن مداح را بشنوند.

آخرین عبارت شور نشسته، به گونه‌ای طراحی می‌شد که به اسم امام زمان (عج) ختم شود تا به دنبال آن، سینه‌زنی متوقف و بخش «دعا» اجرا شود.

پی‌نوشت: این گزارش برگرفته از پژوهش سیدمحمد سادات اخوی منتشرشده در کتاب «پرده عشاق» است.